

הראשון שהזכיר אכילת לביבות בחנוכה היה ר' קלונימוס בן קלונימוס שחי לפני כשבע מאות שנה. באחר משיריו הוא כותב⁶⁷:

ובחרש התשיעי בכסלו:

קול המון שליו:

לכבוד מתתי' בן יוחנן ולא לגנאי:

ולכבוד בן חשמונאי:

ואספו הנשים החשובות:

בקיאות לעשות הבריאה ולבב הלביבות:

ומראיהן טוב ייני וארגוני כמראה הקשת:

יאפו את הבצק ומינים יעשו מסעמים מהעיסה:

חביץ קררה ובן דייסא:

ועל הכל יקחו סלת חיסין:

ויעשו ממנו הסופגנין והאסקריטין.

כמה מאות שנה אח"כ, בתחלת המאה ה-17, נתפרסם ספר "שתי ידות" של המשורר מנחם די לונזאנו. ספר זה מחולק לשנים, ובחלק הראשון "יר עני", יש חמש "אצבעות". האצבע החמישי נקרא "טובה תוכחת" והיא שיר מוסר. בחלק הרביעי לשיר זה הוא כותב⁶⁸: "לביבות עם גבינה בחנוכה, ריקקים ברבש הרלק לנרי". רואים שלפי לונזאנו המנהג היה לאכול לביבות עם גבינה בחנוכה; אפשר שכוונתו היא ללביבות ממולאות בגבינה, תבשיל ידוע באותה התקופה (כפי שהוזכר לעיל).

כמו כן יש זמר לשבת חנוכה שנכתב ע"י "אברהם" — י"א⁶⁹ אברהם אבן עזרא ויש שרוחים⁷⁰ שהוא המחבר. זמר זה הופיע בפעם הראשונה בסידור שנרפס בסאלוניקי⁷¹ בשנת שט"ו (1555), ואח"כ בספרים אחרים⁷² ובחוברות זמירות לשבת⁷³. הזמר מתחיל "אכלו משמנים וסולת רבוכה" ומביא כל מיני מאכלים לסעודת שבת חנוכה. מזמירות לשבת ששרים במשך השנה, רואים שחלק מהמאכלים המופיעים בזמר זה, למשל: "אכול משמנים"⁷⁴ ו"ברבורים"⁷⁵, שייכים דווקא לשבת. נראה שה"סולת רבוכה" שייכת דווקא

67. ספר אבן בוחן ודרך הישר (ר' קלונימוס בן קלונימוס), סי' ל"ח (עמ' טו-טז). זולצבאך, תט"ה.

68. שתי ידות (מנחם די לונזאנו), טובה תוכחת, חלק רביעי, עמ' קל"ד; ויניציאה, שע"ח. [תורת' ל"אקדמיה ללשון העברית" בעזרתם לאיתור מקור זה].

69. לקוסי צבי, עמ' קפ"ד (367). זיטאמיר, תר"ל.

70. שער יששכר (הרב חיים אלעזר שפירא), חלק שלישי, סי' ע"ה עמ' כ"ט, מונקאטש, ת"ש.

71. המחזור הגדול מכל השנה כמנהג הקהלות הקדושות והטהורות קהלות אשכנזים, [עמ' 29], סאלוניקי שט"ו.

72. לקוסי צבי, שם.

73. סדר זמירות לליל שבת, Die häuslichen Gesänge für Freitag Abend, זמר נאה לשבת חנוכה, עמ' 40, פפד"מ, 1922.

74. בזמר "יום זה מכבד" ובזמר "שבת היום לה".

75. בזמר "מה ידירות מנוחתך".

לחנוכה, אולם מהי "סולת רבוכה"? בהתאם לפירושו של רש"י למלה "ותלבב" (שהובא לעיל), אפשרי שכוונת "סולת רבוכה" שמוזכרת בזמר זה היא לביבות. [יש אפשרות אחרת שהיא ל"כוסכוס", שנאכל בחנוכה ע"י יהודי אלגיר. בספר "זה השלחן" על מנהגי יהודי אלגיר, הרב אליהו גיג כותב⁷⁶: "נהגו איזה יחידים ואנשי מעשה עושין ביום ר"ח חנוכה תבשיל אחר הנק' כוסכס עם בשר..."]

[נציין שבשו"ת של הרב ישראל מברונא כתוב⁷⁷ שלא לשיר זמר זה מפני "שסעודת חנוכה אינה סעודת מצוה" ומתוכנו של הזמר נראה "דסעודת מצוה היא". אולם באמת זה קשה, מפני הרמ"א כותב⁷⁸: "...ונוהגין לומר זמירות ושבתות בסעודות שמרבים בהם ואז הוי סעודת מצוה". כמו־כן לפי מנהגי טשרנובל וסקוור, שרים זמר זה בשבת חנוכה⁷⁹, וזה מראה שלא כולם קבלו את דעת הרב ישראל מברונא בנושא זה.]

נשאר השאלה, מדוע רק אכילת גבינה בחנוכה מוזכרת ע"י ה"כלבו" והר"ן, ולא מוזכרת אכילת לביבות? בתשובה, יש מקום להציע, שהסיבה שה"כלבו" כותב "תבשיל של גבינה" ולא רק "גבינה", היא שכוונתו לתבשיל "לביבות ממולאים בגבינה". אכילת לביבות (וגם סופגניות) מוזכרת בפירוש בספרי מנהגים (לעומת ספרי שירים וזמירות) רק בזמננו⁸⁰, והסיבה שנתנה ובלי שום מקור היא זכר נס השמן. זה קשה מפני שהמצוה היא להדליק שמנים בחנוכה ולא לאכול אותם!

התאריך של מעשה יהודית

מלשון הגמרא "נשים חייבות בנר חנוכה שאף הן היו באותו הנס", נראה שמדברים לנס שאירע בזמן המכבים. אולם, יש חילוקי דעות בחז"ל בנושא זה. יש, כמו־כן שקבעו התאריך של מעשה יהודית בזמן המכבים. לעומת זאת, הרב יעקב עמדין בספרו "מור וקציעה" כותב⁸¹ שהם שקבעו מעשה יהודית בזמן המכבים "ערבב מעשה שני ניסים [דהיינו נס העיקרי של חנוכה ונס יהודית] מתחלפים. ורחוקים מאד בזמניהם זה מזה. ולא קרב זה אל זה. אם לא שנאמר שרצה לתת זכרון לנס יהודית שאירע בזמן קדמון. בימי גלות בית ראשון. ולא מצא לו מקום מיוחד וצירפו לנס חנוכה". כמו־כן ה"בן איש חי" כותב⁸²: "ונס זה נעשה קודם נס העיקרי של חנכה בכמה שנים, אך הואיל ואותו אויב היה ממלכי יון וגם הוא היה רוצה להעבירם על דת, לכן עושין לנס זה ג"כ זכר בימי חנוכה".

76. זה השלחן, שם.

77. שאלות ותשובות רב ישראל מברונא, סי' קל"ו, (עמ' צ"ג), ירושלים, תש"ך.

78. שר"ע, אריח, סי' תר"ע סע' ב', רמ"א.

79. לוח דבר בעתו תשנ"ג, עמ' שע"ה, "אחיעזר", בני ברק.

80. למשל: ספר התודעה (הרב אליהו כי טוב), עמ' קע"א, ירושלים, תשל"ו.

81. מור וקציעה (הרב יעקב עמדין), חלק ראשון, או"ח, סי' תר"ע, עמ' ע"ו, אלטונה, תקכ"א.

82. בן איש חי, שנה ראשונה, פ' וישב, את כ"ד.